

Diversiteit en vooruitgang in de sociologie*

A. T. J. Nooij

1. Inleiding

De richting waarin een wetenschap zich ontwikkelt, volgt niet een autonoom proces; de wetenschap is niet een archiefdoos die geleidelijk wordt opgevuld. Reeds lang is de opvatting verlaten dat de activiteit van de onderzoeker zich beperkt tot het geleidelijk ontsluiten van de geheimen der natuur. Het zijn idealen en pretenties, vermoedens omtrent zinvolle perspectieven die het verloop van een wetenschap sturen. Meningsverschillen kunnen bestaan over de vraag of bepaalde perspectieven wel of niet zinvol zijn, terwijl ook de materiële mogelijkheden tot onderzoek zeer ongelijk verdeeld kunnen zijn over de aspiranten. Dit alles neemt echter niet weg dat wetenschapsontwikkeling een gestuurd proces is. Empirisch onderzoek is steeds een fase in een denkproces. Het vindt plaats wanneer logische argumentatie te kort schiet om te kiezen uit verschillende oplossingen. In het verlengde van logische argumentatie(s) verschaft het empirische onderzoek argumenten met behulp waarvan de theoretische discussie op een minder vrijblijvende wijze kan worden voortgezet. Een programmatisch voortgezette theoretische discussie die empirisch is verankerd, kenmerkt de wetenschappelijke vooruitgang.

Beantwoordt 'de' sociologie aan deze kenschets? De idealen en pretenties in de sociologie zijn te zeer divers om deze vraag met een simpel 'ja' of 'nee' te kunnen beantwoorden. Dit geldt ook indien wij ons beperken tot de empirische sociologie: die vormen van theoretisch georiënteerde sociologie waar men geïnteresseerd is in min of meer systematisch georganiseerde empirische argumenten. Binnen de empirische sociologie bestaan zeer uiteenlopende onderzoekstradities. Deze kunnen op hun beurt niet zonder meer worden beschouwd als onderzoeksprogramma's.¹ Deze situatie is indicatief voor een geringe mate van vooruitgang. Zou er immers wél sprake zijn van vooruitgang, dan zou dit blijken uit een grotere mate van consensus tussen onderzoekers; onderzoekers (zowel als opdrachtgevers) wedden op winnende – althans kansrijke – paarden.

* Deze bijdrage is de bewerking van een inleiding welke ik gehouden heb op de studiedag van de NSAV op 22 december 1980 te Utrecht over 'Voortgang in de Sociologie'.

In dit artikel wil ik de stelling verdedigen dat de verscheidenheid in de sociologie slechts dan een teken is van stagnatie indien deze tendeert naar verzuiling. In het empirisch onderzoek liggen ruime kansen om deze tendentie tot verzuiling te keren.²

2. Theoretische assumptie en methodisch adagium

De theoretische vragen die in de sociologie worden gesteld zijn van uiteenlopende aard. Omdat de aard van de gehanteerde begrippen in hoge mate bepaalt welke verschijnselen een onderzoeker in het vizier krijgt, hebben de theoretische vragen betrekking op eveneens uiteenlopende aspecten van de centrale vraagstelling in de sociologie: de relatie tussen mens en maatschappij. Wordt de maatschappij benaderd in termen van evenwicht tussen instituties? of is het zinvoller om het maatschappelijk gebeuren op te vatten als een complex geheel van individuen die na een zorgvuldige belangenafweging al dan niet coalities met elkaar sluiten? Is het wetenschappelijk gezien vruchtbaar om het onderzoeksobject te benaderen in termen van een variabelen-taal, of verdient het de voorkeur om interactiepatronen procesmatig te analyseren? De keuze van dergelijke benaderingen staat vaak niet ter discussie, vandaar dat ik spreek van theoretische assumpties.

Behalve de theoretische assumptie is ook het methodisch adagium een kenmerk van een vraagstelling in de empirische sociologie. Het methodisch adagium is een advies aan de onderzoeker over de richting waarin met behulp van empirisch onderzoek een antwoord moet worden gezocht voor het in theoretische termen gestelde probleem. Het methodisch adagium zal dus altijd in het verlengde liggen van de theoretische assumptie, het is een noodzakelijke aanvulling. Anders zou slechts sprake zijn van sociale filosofie en niet van empirische sociologie in de eerder omschreven zin.

De verwarrende verscheidenheid in theoretische assumpties en methodische adagia nodigt uit tot ordening, tot een overzichtelijke classificatie. Het opstellen van een classificatie is geen louter mechanische procedure, geen theorie-vrije descriptie. De in het onderstaande gepresenteerde classificatie heeft tot doel om de complementariteit van de verschillende oriëntaties aan te geven. De stelling die ik daaraan wil verbinden is, dat vooruitgang in de sociologie niet moet worden nagestreefd door een convergentie van opinies en onderzoeksactiviteiten te bevorderen op één der oriëntaties, maar door juist complementariteit serieus na te streven. De volgende classificatie lijkt mij voor het gestelde doel geschikt:

- a. functionalisme in strikte zin.
 - theoretische assumptie: de maatschappij bestaat uit een geheel van instituties die elkaar in een – doorgaans niet stabiel – evenwicht houden.
 - methodisch adagium: tracht de opkomst van nieuwe en het verdwijnen van oude vormen van geïnstitutionaliseerd gedrag te verklaren uit een verschui-

vend evenwicht tussen relevante instituties.³

Voorbeelden: A. Lijphart⁴, J. E. Ellemers.⁵

b. functionalisme in ruime zin.⁶

- theoretische assumptie: individueel gedrag wordt in hoge mate geconditioneerd door bovenpersoonlijke, anonieme factoren. Deze factoren zijn structuurkenmerken (posities) en collectieve voorstellingen (waarden).
- methodisch adagium: tracht de regelmaat en overeenkomstigheid in het gedrag van individuen te verklaren uit de positie van deze individuen in de maatschappelijke structuur, alsmede uit de voor hen geldende waarden. Voorbeelden⁷: E. Durkheim⁸, J. A. van Kemenade.⁹

c. de individualistische benadering.

- theoretische assumptie: in overeenstemming met het nutsprincipe streven individuen naar een gunstige verhouding tussen wat zij investeren en wat zij ontvangen; de waardering van de af te wegen elementen is aan culturele invloeden onderhevig (brugtheorieën¹⁰), de afweging zelf is een rationeel proces.
- methodisch adagium: tracht handelingen te verklaren uit de kosten-baten balansen zoals de betrokkenen deze zien; let daarbij ook op de wijze waarop deze personen de kosten-baten balansen van relevante anderen beoordelen.

Voorbeelden: F. Tazelaar¹¹, P. Ester.¹²

d. de macro-economische conflict-sociologie.

- theoretische assumptie: de bovenpersoonlijke factoren die het individuele handelen conditioneren, zijn geen 'blinde' factoren; de machtsverschillen in de maatschappij zijn – al dan niet ideologisch gecamoufleerde – weerspiegelingen van economische belangen.
- methodisch adagium: tracht de toegankelijkheid tot schaarse goederen en de relatieve bestaanszekerheid te verklaren door een analyse van relevante machtsverhoudingen en zoek achter deze machtsverhoudingen de constellatie van economische belangen.

Voorbeelden: A. Teulings¹³, M. van Klaveren.¹⁴

e. de interpretatieve sociologie.

- theoretische assumptie: mensen zijn niet onderworpen aan blinde maatschappelijke krachten, maar geven vorm aan hun sociale omgeving in een creatief interactieproces.
- methodisch adagium: tracht het handelen van individuen te verklaren uit de intenties van de betrokkenen in relatie tot de wijze waarop zij hun situatie en die van relevante anderen definiëren en hoe zij gedragslegitimaties construeren.

Voorbeelden: L. Brunt¹⁵, C. J. M. Schuyt.¹⁶

3. De maatschappij als kraakpand

Uit de wijze waarop ik de theoretische assumptie van elk der oriëntaties heb omschreven, komen duidelijk verschillen tot uiting aangaande de aard van het object van onderzoek. In het ene geval is er sprake van instituties, in het andere van individueel handelen en dergelijke. We mogen niet uit het oog verliezen dat elk van deze oriëntaties evenwel in feite beoogt een totaalbeeld van de maatschappij te geven. Een oriëntatie maakt niet een bewust eenzijdige keuze voor bij voorbeeld de bestudering van individueel handelen met verwaarlozing van het institutionele aspect en evenmin zal een andere oriëntatie de bestudeerde instituties bewust zodanig reïficieren dat men geen oog meer heeft voor het handelen van individuen. Elk der oriëntaties probeert door het kiezen van een eigen optiek toegang te krijgen tot – beter: inzicht te verwerven in – de kern van het maatschappelijk gebeuren.

Theoretisch klinkt dit fraaier dan de werkelijkheid van de empirische sociologie te zien geeft. Het is veeleer zo dat elke oriëntatie zich niet alleen een eigen toegangsdeur kiest, zij blijft tevens wonen in de kamer die achter deze deur ligt. Volgens deze metafoer is de maatschappij een kraakpand waartoe verschillende groepen sociologen zich toegang verschaft hebben zonder dat zij zich met elkaar bemoeien.

Als gedachtenexperiment kunnen we deze beeldspraak nog kwadrateren, door ons af te vragen hoe een onderzoeker uit elk der onderscheiden oriëntaties te werk zou gaan bij een daadwerkelijk empirisch onderzoek naar het verschijnsel 'kragen van leegstaande panden'.

De onderzoeker die te werk gaat volgens de regels van de *interpretatieve sociologie*, zal contact zoeken met de krakers en daarbij trachten twee reeksen van vragen te beantwoorden:

- hoe verloopt het proces van de kraak-actie? hoe anticipeert men op mogelijke reacties? hoe is de onderlinge taakverdeling in de groep en hoe percipieert men deze? hoe interpreteert men signalen uit de buitenwereld en hoe reageert men daarop?
- hoe definieert men zijn eigen situatie en die van relevante anderen? welke achterliggende visies of maatschappijbeelden worden daarbij gehanteerd? met behulp van welke begrippen construeert men voor zich zelf en voor de buitenwacht een legitieme symbolische orde? welke rol speelt in dit verband de informatie-manipulatie?

De onderzoeker die zich oriënteert op de *macro-economische conflict-sociologie* zal de analyse van het feitelijke kraak-proces wel min of meer interessant vinden, maar toch niet wezenlijk relevant. Deze onderzoeker wil structuren achter deze gebeurtenissen ontrafelen en richt daarbij zijn aandacht vooral op de organisatie van de aanbods zijde van de woningmarkt:

- hoe komt dit aanbod, dat kennelijk niet adequaat is afgestemd op de vraag, tot stand? welke georganiseerde financiële belangen zitten daarachter? hoe zijn deze belangen verstrengd met de politieke en justitiële instituties?

De onderzoeker die de *individualistische benadering* kiest, neemt als uitgangspunt dat er voor de individuele woningzoekende verschillende mogelijkheden zijn om aan een woning te komen. Men kan zich vroegtijdig laten inschrijven bij een woningbouwvereniging; men kan zich laten inschrijven als woningzoekende bij de gemeente; men kan trachten een woning te kopen; en ten slotte bestaat er de mogelijkheid dat men zich krakend toegang verschaft tot een leegstaand pand. De vraagstelling van de onderzoeker bij deze oriëntatie zal zijn:

- hoe verloopt het decisieproces bij woningzoekenden? op grond van welke belangenafweging (onmiddellijke of uitgestelde behoeftenbevrediging, inschatting van succes-kansen, risico's van niet-legaal gedrag, enzovoort) participeert de ene woningzoekende wel en de andere niet in een kraak-actie?

De onderzoeker die het *functionalisme-in-ruime-zin* als uitgangspunt neemt, denkt bij het opzetten van zijn onderzoeksplan al gauw aan een *survey*-onderzoek. Een wezenlijke assumptie van deze onderzoeker zal zijn dat het besluit om wel of niet te kraken doorgaans niet het resultaat is van een rationeel besluitvormingsproces. Wat dit betreft denkt hij gelijk aan de interpretatieve socioloog. Toch is zijn vraagstelling een andere:

- als we krakers vergelijken met andere woningzoekenden, wat zijn dan hun positionele kenmerken (naar leeftijd, geslacht, opleiding, milieu van herkomst, positie op de arbeidsmarkt, financiële omstandigheden)?
- welke houdingen en opvattingen hebben krakers met betrekking tot in dit verband relevante zaken (bij voorbeeld: huisvestingsbeleid, politieke orde, relatievormen)?

Ten slotte de onderzoeker die werkt volgens de theoretische uitgangspunten van het *functionalisme in strikte zin*. Evenals de onderzoeker die de macro-economische conflict-benadering hanteert, zal ook hij werken vanuit een macro-perspectief. Als er gekraakt wordt, dan is er kennelijk iets aan de hand met het functioneren van instituties, die betrokken zijn bij de distributie van woonruimte. Anders dan zijn eerdergenoemde collega zal hij echter geneigd zijn de analyse van de aanbodzijde van de woningmarkt te beschouwen als het werkterrein van economen en hij zal zelf vooral aandacht besteden aan de analyse van de vraagzijde van de woningmarkt. Daarenboven leidt het kraken tot mogelijke institutionele verschuivingen op andere terreinen, bij voorbeeld waar het de definitie van eigendomsrechten van onroerend goed aangaat. Deze onderzoeker zal in zijn vraagstelling kunnen betrekken:

- welke institutionele ontwikkelingen zijn er verantwoordelijk voor dat de vraag naar woonruimte een sterke stijging vertoont? van welke aard is deze vraag (welk type woningen, welke geografische gebieden?) wat is het effect van

institutionele wijziging in samenwoningsvormen? wat zijn de effecten van de toenemende verzelfstandiging van de jongeren? wat is het effect van jeugdwerkloosheid op de mobiliteit en woonplaatskeuze van jongeren?

- welke institutionele veranderingen in de rechtsorde worden op langere termijn (mede) door het kraak-verschijnsel geïnduceerd?

Uit het voorgaande wordt, naar ik hoop, duidelijk dat de pretenties van de theoretische sociologie afwijken van hetgeen in de empirische sociologie wordt waargemaakt. In de theoretische sociologie bestaan diverse oriëntaties die elk voor zich pretenderen dat zij zich met de gekozen sleutelbegrippen (theoretische assumpties) toegang verschaffen tot de essentie van het maatschappelijk gebeuren. Zodra echter deze pretenties vorm krijgen in theoretisch bevestigd empirisch onderzoek, dan blijkt elke oriëntatie zich bezig te houden met een ander aspect van de algemene probleemstelling, in feite met een ander materieel object.

4. Ontzuilingsstrategieën

Hoe aantrekkelijk de geschetste diversiteit in de sociologie voor sommigen ook mag zijn, het strookt niet met gangbare voorstellingen over wetenschappelijke vooruitgang. Sociologen zijn nog steeds op zoek naar de goede sleutel en dat is kenmerkend voor het verkeren in een pre-paradigmatische fase van een 'normale' wetenschap. Wanneer we het gescheiden naast elkaar optrekken van de oriëntaties onbevredigend vinden, welke strategieën zijn dan denkbaar?

De meest voor de hand liggende gedachte is te streven naar een directe confrontatie van de verschillende oriëntaties in concreet onderzoek. Dan zal kunnen blijken welke oriëntatie de grootste verklaringskracht heeft. Deze strategie is echter een illusie. Afgezien van het feit dat juist de theoretische divergentie als zodanig impliceert dat er geen consensus kan bestaan over de criteria waarmee men de verklaringskracht kan meten, het zal ook niet mogelijk zijn om één probleemstelling te formuleren die kan dienen als arena voor elk der oriëntaties. We hebben immers geconstateerd dat elk der oriëntaties zich richt op andere aspecten van een globale probleemstelling en daardoor andere materiële objecten in het vizier krijgt.

Een andere strategie zou kunnen bestaan in een verdere theoretische uitdieping van de oriëntaties. Dit is de theologische strategie: wanneer de wil tot oecumene aanwezig is, gaat men op zoek naar de gemeenschappelijke wortels en relateert het historische proces van uiteen-groeien. Voor de sociologie lijkt mij dit geen vruchtbare werkwijze. De kans is niet denkbeeldig dat het proces van schoolvorming verder geïnstitutionaliseerd wordt, met het risico dat we niet de ontmoeting maar de verzuiling organiseren.¹⁷ Dit is de theologisering van de wetenschap, het contrabeeld van wetenschappelijke vooruitgang. Reeds nu hebben we in de Nederlandse sociologie afzonderlijke *Werkgemeenschappen voor Verklarende*

Sociologie en Interpretatieve Sociologie. Een historisch testimonium paupertatis!

Een derde strategie die wellicht in aanmerking komt om de doorbraak naar wetenschappelijke vooruitgang kans te geven, is aanbevolen van de zijde van de Verklarende Sociologie. Vanuit een kritisch-rationalistische wetenschapsopvatting stelt Wippler¹⁸ voor om uit de verschillende theoretische oriëntaties falsifieerbare hypothesen af te leiden en deze vervolgens te toetsen. Dan zal wellicht blijken dat sommige oriëntaties geheel moeten afvallen, omdat zij geen hypothesen kunnen produceren die de toets op falsificatie kunnen doorstaan. Ook deze strategie biedt weinig perspectieven voor een zinvolle onderlinge confrontatie. De toets op falsificatie wordt namelijk in veel vormen van empirische sociologie niet beschouwd als een geldig criterium voor succes, en wel om twee redenen. Ten eerste wordt bij een toets op falsificatie misschien niet vereist dat het onderzoeksprobleem wordt benaderd met behulp van een variabelentaal, in de praktijk leent een dergelijke benadering zich wel aanzienlijk eenvoudiger voor een dergelijke toetsing. Vandaar dat degenen die de ideeën van de Verklarende Sociologie onderschrijven, ófwel onomwonden te kennen geven dat de individualistische benadering de aangewezen weg voor de sociologie is,¹⁹ ófwel een grote voorkeur voor deze oriëntatie aan de dag leggen. Deze voorkeur voor de individualistische benadering houdt ook verband met een ander kenmerk van de Verklarende Sociologie, namelijk het streven naar universele uitspraken. Dit soort uitspraken leent zich voor toetsing in concrete situaties. Dit is dan ook de tweede reden waarom sommige andere oriëntaties de toets op de falsificatie niet als maatstaf voor succes aanvaarden. Deze oriëntaties zijn immers niet primair of wellicht in het geheel niet, gericht op het formuleren van universele uitspraken. Onderzoekers die binnen deze oriëntaties werken, streven naar historische uitspraken, naar een identificatie en begripsvorming die betrekking hebben op concrete situaties.²⁰ Dit houdt niet in, behoeft althans niet in te houden, dat men terugvalt op een theorieloze beschrijving. De beschrijving vindt plaats met behulp van theoretische concepten waarvan de keuze mede wordt bepaald door de oriëntatie waarbinnen men werkt. Bij dit soort onderzoek gaat het er niet om de universele geldigheid van een relatie tussen twee concepten te toetsen, maar om na te gaan of de gekozen concepten een zinnig beschrijvingsinstrument zijn.

Tenslotte een vierde strategie, deze biedt naar mijn mening de meeste perspectieven: het systematisch streven naar een combinatie van meerdere oriëntaties binnen één onderzoek. Deze strategie is wezenlijk verschillend van de zojuist genoemde die door de aanhangers der Verklarende Sociologie wordt aanbevolen. Een keuze voor de combinatie-strategie betekent een keuze voor een theoretisch georiënteerde beschrijving in plaats van toetsing op universele geldigheid. Een voorbeeld kan hier wellicht verhelderend werken.

Houben-Kruisinga²¹ beschrijft dat ten tijde van de Amerikaanse burgeroorlog (1861-1865) de noordelijken door een blokkade van de zuidelijke havens een eind

maakten aan de katoenexport naar Lancashire. In Lancashire ontstond daardoor grote werkloosheid en armoede. Een marxistische hypothese, later door Malewki geformuleerd, luidt: indien er een conflict is tussen materiële belangen en ideologie, dan zal op langere termijn het gedrag meer in overeenstemming zijn met de materiële belangen dan met de ideologie. Deze hypothese is een gepolijste wetenschappelijke variant van de volkswijsheid die in de Dreigroschenoper van Brecht te berde wordt gebracht: 'erst kommt das Fressen, dann die Moral'. De hypothese is door Houben-Kruisinga wat aangescherpt om in beginsel falsificatie mogelijk te maken. Inderdaad blijkt de hypothese niet te kloppen: de arbeiders van Lancashire staan ideologisch achter het standpunt van de noordelijken: afschaffing van de slavernij.

De onderzoekster gaat te werk volgens de strategie van de Verklarende Sociologie: de hypothese heeft de proef van de falsificatie niet doorstaan en is daardoor verworpen; een nieuwe hypothese – een nadere specificatie van de eerste – wordt geformuleerd; deze hypothese zal in nieuwe situaties aan een falsificatieproef worden blootgesteld.

Welnu, mijn combinatie-strategie zou leiden tot een andere aanpak. Dank zij het gebruik van een theoretisch begrip wordt een tegenspraak geconstateerd tussen verwachtingen en empirie. De hypothese zelf is niet bijster interessant. Wel interessant is het geheel van mechanismen dat ertoe leidt, dat een op het eerste gezicht plausibele ontwikkeling hier niet plaats vindt. Welke mechanismen zijn hier werkzaam? De verschillende oriëntaties bieden een reeks van begrippen die deze historische situatie wellicht kunnen verhelderen. Werd er pressie uitgeoefend op de betrokkenen, in welke richting? Hoe hebben zij de machtsbalans ingeschat? Hoe functioneerde het informatiesysteem? Hoe was de anti-slavernij-beweging in Engeland georganiseerd? Was het rassenverschil een barrière voor blanke arbeiders om zich solidair op te stellen ten opzichte van neger-slaven? Wat was het effect van klassentegenstellingen binnen Engeland op de houding van de textielarbeiders? Ook vergelijking met andere situaties kan verhelderend werken. Wat zou de reactie zijn van Nederlandse bedrijven en hun werknemers indien zij aantoonbare schade zouden oplopen van een of andere internationale *boycot*-actie? Wellicht een steunaanvraag, een beroep op de verzorgingsstaat, zodat de ideologische zuiverheid nauwelijks een kans krijgt op de proef te worden gesteld? Hoe handelden destijds de katoen-importeurs in Lancashire? Dit soort vergelijkingen zijn niet bedoeld om een systematische afvalrace van falsifieerbare hypothesen te houden, maar om de theoretische oriëntatie van de beschrijving te versterken. Voor zover er sprake is van toetsing, is dat een toetsing op beschrijvingsmogelijkheden. Juist omdat hier geen sprake is van een zogenaamde inductieve beschrijving, is er tijdens het gehele onderzoek sprake van een spanning tussen ideeën en observaties. Waar de ideeën vandaan komen is onbelangrijk. Soms zijn het theoretisch opgetuigde volkswijsheden, zoals de hypothese van

Malewski, soms is de afstand tussen theoretische sociologie en *common-sense* groter. De verschillende oriëntaties kunnen een uiterst belangrijke heuristische functie vervullen. Een vaardig onderzoeker maakt bij zijn analyse niet alleen gebruik van de verschillende optieken die verbonden zijn aan verschillende sociale posities, maar benut ook de uiteenlopende optieken die verbonden zijn aan de onderscheiden oriëntaties in de sociologie.

Deze benadering is minder pretentius dan die van de Verklarende Sociologie. Een exact meetbare vooruitgang in de wetenschappelijke sociologie blijft waarschijnlijk achterwege. Maar een groei in inzicht in het maatschappelijk gebeuren lijkt waarschijnlijk.

5. Mogelijke bezwaren

Tegen de hier voorgestelde onderzoeksmethodiek kunnen allerlei bezwaren worden ingebracht. De meest voor de hand liggende noem ik maar vast zelf:

- sociologie degenereert op deze wijze tot een actualiteitswetenschap, een 'voorpagina-sociologie',
- de onderscheiden oriëntaties gaan uit van totaal verschillende mensbeelden en deze laten zich niet zomaar even combineren en mixen,
- de criteria voor wetenschappelijkheid die de onderscheiden oriëntaties hantieren zijn zo uiteenlopend, dat een combinatie binnen één onderzoek nooit goed kan aflopen.

Wat het *eerste* bezwaar betreft, moeten we ons ervoor waken, dat we niet in de valkuil stappen van de tegenstelling tussen nomothetische en ideografische wetenschappen. Elke wetenschap abstraheert van concrete situaties, want zonder abstractie kan er geen spanning ontstaan tussen ideeën en observaties. Men kan echter meer of minder vergaand abstraheren. Binnen de sociale wetenschappen is er een schaal van abstractieniveaus die loopt van sociaal-psychologen die zich al experimenterend in een laboratorium hebben opgesloten tot cultureel-antropologen die het niet aandurven om het dagelijkse gebeuren te relativeren. In principe moet een wetenschap zo hoog mogelijk de abstractieladder bestijgen en wel tot het niveau dat de geproduceerde kennis als niet meer relevant wordt ervaren. De Verklarende Sociologie klimt tamelijk hoog en krijgt derhalve het verwijt van degenen die voor een lagere positie hebben gekozen, dat hun kennis te abstract is. Omgekeerd zullen Verklarende Sociologen hun lager staande collega's een tekort aan wetenschappelijkheid verwijten. Toch verliezen ook de Verklarende Sociologen hun historische ankers niet; als de Schotse moralisten – de kerkvaders van de Verklarende Sociologie – niet in de 18de eeuw hadden geleefd maar in de 20ste, dan zouden waarschijnlijk niet *winst* en *nut* de basisbegrippen van Verklarende Sociologen zijn geweest, maar eerder *macht* en *solidariteit*. Afgezien van de formele sociologieën als die van Von Wiese, zal elke vorm

van sociologiebeoefening gebruik maken van begrippen met een gedateerde betekenis; ook sociologiebeoefening is een sociaal fenomeen.

Het *tweede* bezwaar heeft betrekking op wellicht niet verenigbare mensbeelden. Voor veel theoretisch-sociologen is het voorstel om verschillende oriëntaties binnen een onderzoek te combineren even ongeloofwaardig en oneerbiedig als een zakelijk uitgewerkt plan van een op Amerikaanse leest geschoeid organisatieadviesbureau om de oecumene tussen christendom en islam even te regelen. Dit laatste zou heilige verontwaardiging oproepen. Naarmate echter sociologen een soortgelijke reactie vertonen, hebben zij minder begrip voor het feit dat de onderscheiden mensbeelden slechts constructies zijn, modelmatige simplificaties van de werkelijkheid teneinde wetenschappelijk uit de voeten te kunnen. Wanneer het functionalisme-in-ruime zin het handelen van mensen wil verklaren uit posities en waarden, dan wordt het model van de gedetermineerde mens gehanteerd. Dit model is een constructie en als zodanig even irreëel als de wrijvingsloze val in de fysica. Ook het creatieve en vrije mensbeeld van het symbolisch-interactionisme is een constructie, even naïef en onwerkelijk als het functionalistische mensbeeld. Deze constructies moeten echter – analoog aan de fysische modellen – beoordeeld worden op hun bruikbaarheidswaarde en niet alléén op hun realiteitsgehalte. Zodra men echter deze constructies gaat reïficeren en gaat geloven in hun werkelijkheidswaarde, dan heeft men de eigen blikruimte zodanig beperkt dat alleen heilige verontwaardiging mogelijk is als reactie op een voorstel om de optieken van verschillende mensbeelden te hanteren binnen één onderzoek.

Tenslotte het *derde* bezwaar: de criteria waaraan wetenschappelijk onderzoek in de diverse oriëntaties moet voldoen, zijn dermate uiteenlopend, dat een combinatie niet goed mogelijk lijkt. Het gaat hier om een combinatie op basis van gelijkwaardigheid, dus niet Lazarfeld's 'Offer for a Negotiation' waarbij het kwalitatieve onderzoek naar het vooronderzoek: 'the context of discovery', wordt verwezen en het kwantificerende onderzoek een plaats krijgt in de toetsende fase: 'the context of justification'.

De kracht van wetenschapsbeoefening ligt in de methodische beperking;²² aan wetenschappelijke kennis ligt een bewijsvoering ten grondslag die aan andere voorwaarden moet voldoen dan de politieke, de juridische, de artistieke en de religieuze bewijsvoering. Kenmerkend voor de wetenschappelijke bewijsvoering is het streven naar geobjectiveerde waarneming en logische argumentatie. Werkelijk geobjectiveerde waarneming vereist niet alleen dat de waarnemings-procedure exact wordt beschreven, maar ook dat de invloed van storende aspecten wordt geminimaliseerd. In het verlengde van deze eisen ligt het laboratorium. Voor de sociale wetenschap ontstaat echter met de introductie van het laboratorium een nieuw probleem: de onderzoeksresultaten die in het laboratorium zijn behaald, moeten worden terugvertaald naar de werkelijkheid buiten. Dit is het

probleem van de externe validiteit. Dit probleem blijkt dermate moeilijk oplosbaar te zijn dat veel onderzoekers er de voorkeur aan geven om in 'het veld' te gaan onderzoeken. Ook veel kwantitatief ingestelde onderzoekers zijn bereid tot deze concessie aan het ideaal van de methodische abstractie. Zoals iedere onderzoeker weet, kan een wetenschap zichzelf de das omdoen door het stellen van onderzoeksmethodische eisen waaraan binnen die wetenschap niet kan worden voldaan. Zo zal ook in die situaties waar kwantificerende meetprocedures leiden tot verwrongen informatie, het gebruik van kwalitatieve methoden de voorkeur verdienen. Dit is een afwegingsproces, mede omdat kwalitatieve methoden allerm minst 'non-obtrusive' zijn. Relativering van het ideaal van wetenschappelijke bewijsvoering is onvermijdelijk, maar heeft wel zijn grenzen. Ook kwalitatief onderzoek moet voldoen aan eisen van degelijkheid en mag niet een wijkplaats worden voor irrationele en soms zelfs anti-rationele opvattingen. Ook voor het kwalitatieve onderzoek zijn solidariteit en gevoel van 'levensechtheid' geen criteria om de kwaliteit van het onderzoek te beoordelen. Een verdergaande systematisering van de methodiek van het kwalitatieve onderzoek is op zichzelf erg wenselijk en zal bovendien in een bepaald opzicht de afstand tot de kwantificerende methoden verkleinen. Hiermee wil ik niet suggereren dat de verschillen tussen survey en veldonderzoek moeten verdwijnen, integendeel. Wel zal de systematisering van de kwalitatieve onderzoeksmethoden – het beperken van 'obtrusiviteit', het besef van *bias*-veroorzakende omstandigheden, het inbouwen van *checks* op betrouwbaarheid – ertoe bijdragen dat kwantificerend en kwalitatief onderzoek beide aan dezelfde kant liggen van de demarcatielijn tussen wetenschappelijke kennis en alledaagse kennis, hoezeer ook het eerste in het verlengde ligt van het laatste.

Noten

1. Wippler spreekt in dit verband van 'balkanisering'. R. Wippler: Slotbeschouwing: reële en schijn tegenstellingen in de sociologie. In: L. Rademaker en H. Bergmann (red.), *Sociologische stromingen*, Spectrum/Intermediair 1977, blz. 289.

2. In de empirische sociologie zijn veel voorbeelden te vinden waarin verschillende onderzoeksmethoden worden gecombineerd. Een recente bundel waarin dit systematisch wordt gepropageerd is: Thomas D. Cook and Charles S. Reichardt: *Qualitative and Quantitative methods in Evaluation Research*, Sage publications inc., 1979.

3. Uiteraard pretendeer ik niet een adequate omschrijving van het functionalisme te geven in twee volzinnen. Dit geldt in dezelfde mate voor de hierna te noemen oriëntaties. Bovendien gaat het hier niet om een typering van een stroming in de louter theoretische sociologie, maar om een typering van de wijze waarop in de empirische sociologie een dergelijke theoretische benadering wordt gehanteerd.

4. A. Lijphart, *The politics of accommodation; pluralism and democracy in the Netherlands*, Berkeley 1968.

5. J. E. Ellemers, Nederland in de jaren zestig en zeventig. *sociologische Gids*, XXV, 1979, blz. 429-451.

6. Ellemers maakt een onderscheid tussen drie varianten binnen het functionalisme: de zeer algemene vorm waarin wordt gezocht naar een zekere regelmaat in de samenhang tussen allerlei verschijnselen, een meer traditionele functionele benadering en een meer op het systeem-begrip gerichte vorm van functionele analyse (J. E. Ellemers, Functionele analyse; in Rademaker en Bergmann, op. cit., blz. 29). De derde variant heb ik 'functionalisme in strikte zin' genoemd en de eerste variant 'functionalisme in ruime zin'. M.b.t. deze laatste variant spreekt Ultee van: de traditie van het empirisch onderzoek (W. C. Ultee, *Groei van kennis en stagnatie in de sociologie*, diss., 1977).

7. In tegenstelling tot de andere oriëntaties is hier sprake van een overweldigende hoeveelheid empirisch onderzoek. Het noemen van een tweetal voorbeelden is dan ook een uiting van bijna volstreekte willekeur.

8. E. Durkheim, *Le Suicide*, 1897.

9. J. A. van Kemenade en J. A. Kropman, Verborgten talenten? Kritische kanttekeningen bij een onjuiste interpretatie, *Sociologische Gids*, XIX, 1972, blz. 219-228.

10. In een brugtheorie worden institutionele voorwaarden gespecificeerd waardoor er een brug wordt geslagen tussen de rationele keuzetheorie en de werkelijkheid. Het begrip is geïntroduceerd door Lindenberg (S. Lindenberg, *Erklärung als Modelbau: zum soziologischen Nutzung von Nutzentheorien*, Bremen 1980) en op de hier vermelde wijze uitgewerkt door De Vos (H. de Vos, *Verklaring en interpretatie in de sociologie*, diss., Utrecht 1981, blz. 175, 176).

11. F. Tazelaar, *Mentale incongruenties, sociale restricties, gedrag*, Utrecht 1980.

12. P. Ester en F. L. Leeuw, Theoretische sociologie en maatschappelijke vraagstukken; individueel handelen en participatie in de voorziening van maatschappelijke goederen, *Mens en Maatschappij*, 53, 1978, blz. 5-39.

13. A. Teulings, In de mangel van het industrialiseringsproces; dubbele kapitaalbeweging en reallokatie van arbeidsplaatsen bij Philips, *Sociologische Gids*, XXVI, 1979, blz. 132-156.

14. M. van Klaveren, Sociaal-economische gevolgen van de 'runaway'-industrialisatie in ontwikkelingslanden, *Sociologische Gids*, XXVI, 1979, blz. 157-175.

15. L. Brunt, *Stedeling op platteland*, Meppel 1974.

16. C. J. M. Schuyt, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid*, Rotterdam 1973.

17. Zie ook: Siegwart Lindenberg, A shortcut to progress? Commentary on Wippler's view of development in theoretical sociology, *Mens en Maatschappij*, 50, 1975, blz. 302-314.

18. R. Wippler, Van theoretische oriëntatie naar verklarende theorieën, *Mens en Maatschappij*, 50, 1975, blz. 4-23.

19. H. de Vos, *Verklaring en interpretatie in de sociologie*, diss, Utrecht 1981, blz. 161, 162.

20. De termen 'identificatie' en 'begripsvorming' zijn ontleend aan H. de Vos, op. cit. blz. 154 e.v.

21. R. Houben-Kruisinga, Sociologische theorievorming door middel van historisch onderzoek; een voorbeeld, *Mens en Maatschappij*, 52, 1977, blz. 342-352.

22. C. A. van Peursen, *De opbouw van de wetenschap*, Meppel/Amsterdam 1980.